

Politolog Oskar Krejčí: Geopolitika České i Slovenské státnosti

- CZ24 News | 28. října 2020

ČESKO/SLOVENSKO: 28.říjen: Politolog Oskar Krejčí ukazuje, jak se před sto lety tvarovala idea československé republiky, ale též jaké byly mezinárodní podmínky vzniku i zániku Česko-Slovenského státu. Naznačuje zároveň, jaká jsou rizika současné české i slovenské státnosti.

V tyto dny, kdy Česko a Slovensko vzdávají hold otcům-zakladatelům československé státnosti, je vhodné připomenout, že jejich velikost nebyla dána jen osobní odvahou a politickou představivostí. Byla také – a stále zůstává – nepřekonanou ukázkou mimořádných schopností zužitkovat možnosti, které v daný okamžik dějiny nabízely. Využily toho, jak se v našem prostoru načas překřížily geopolitické silokřivky. O významu tohoto okamžiku pochybují jen ti, kdo nevidí další změny. Vždyť ve 20. století zažili Češi a Slováci sedm či osm odlišných státních a režimních uspořádání. Ta sice čerpala své státníky z domácích zdrojů, jejich výběr byl však ohlasem měnící se mocenské rovnováhy v Evropě.

Předehra

Každý stát je spojen s třemi neoddělitelnými znaky: obyvatelstvem, suverenitou a územím. Za etnický základ českého i slovenského státu jsou pokládáni Slované, kteří přišli do prostoru střední Evropy přibližně v 5. století, aby se pak rozštěpili na národy. Svoji suverenitu může český stát odvozovat od chvíle, kdy Přemyslovci získali dědičný, zvnějšku neovlivnitelný královský titul – tedy od Zlaté buly sicilské císaře Fridricha II. z roku 1212. Teritoriální jádro českého státu vymezil císař Karel IV. v roce 1348 svojí Zlatou bulou jako země Koruny české.

Počátky jsou tedy zřetelné, potom ale u všech atributů české státnosti nastala relativizace – etnické

složení doznalo zpeřtení, území ubylo a v habsburské říši se rozpustila suverenita. Slováci hledají počátky své státnosti, jak praví [preambule Ústavy SR](#), „v zmysle cyrilo-metodského duchovného dedičstva a historického odkazu Velkej Moravy“. Ovšem Velká Morava nebyla stát etnických Slováků, ale krátkodobý, byť největší státnický úspěch Slovanů ve střední Evropě obecně.

Obrozenské hledání

Když v Evropě v 19. století nastalo jaro národů, čeští i slovenští obrozenci navázali na představy osvícenského filosofa Johanna Herdera, který zvěstoval budoucí slávu Slovanů a prohlásil, že národ je přirozená jednotka, zatímco stát je jednotka umělá. V návaznosti na oživení českého a slovenského jazyka pak začal bouřlivý rozvoj národní kultury. Zároveň se zrodila vize nové státní suverenity: koncepce práva národů na sebeurčení. Řečeno jinak, každý národ má mít svobodné právo vybrat si podobu vlastní státnosti, konkrétně zda zůstat v Rakousku či Uhrách, nebo se osamostatnit. Až do rakousko-uherského vyrovnání, které zapomnělo na pokornou službu císařskému dvoru při potlačování revoluce 1848, jednoznačně převládala představa o vyjádření svébytnosti v rámci Rakouska; tu ztvárnila především originální idea austroslavismu Františka Palackého.

Potom byla v českém národním hnutí koncepce práva národů na sebeurčení zastíněna jinou vizí: představou státního práva. To byl obraz suverenity zemských sněmů jako nositele zděděného práva svébytného českého království – byť v rámci habsburské říše. Protože Slováci nemohli hájit své zájmy historickým státním právem, začaly se obrozenci částečně rozcházet. Zvláštní svorník představovalo panslovanství, vize možnosti nalezení ochrany malých slovanských národů v rámci jedné velké rusko-slovanské říše, což s nadstandardní koncepcí zvěstoval Ludvík Štúr. Palacký a Štúr se zpočátku nejen mýjeli, ale stáli přímo proti sobě. Palackého poznání nemožnost nalézt kulturně-politickou svébytnost slovanských národů v rámci Rakouska tyto otce národů sblížilo.

Malé národy, velká doba

Ještě na konci 19. století téměř všichni národovci cítili, že slovanské národy uzavřené v Rakousku(-Uhersku) jsou v divoké době vytváření velkých státních celků bezbranné vůči násilí: malý národní stát je odsouzen k zániku. Tehdejší náladu mohou charakterizovat Masarykova slova obsažená ve dvou knihách z roku 1895 – v *České otázce* a v *Naší nynější krizi*. „Život státní a politický nemá pro národ té důležitosti, která se mu u nás tak často přisuzuje. Politická samostatnost nás nespasí a nezachrání; byli jsme samostatní a svou samostatnost jsme ztratili, a jsou národové samostatní a přece nesvoji... Naše politika nemůže být úspěšná, nebude-li nesena opravdovým a silným zájmem o osud Rakouska,“ psal Masaryk v *České otázce*. Obhájit zájmy národa viděl jako úkol „pracovat ku povznesení celého Rakouska a jeho politické správy“. V *Naší nynější krizi* pak dodal varování, že „kdyby Rakousko v evropské konflagraci podlehlo a se rozbilo, tedy bychom se dostali k Německu, s nímž už tisíce let jsme ve styku. Co by to znamenalo, ať si každý domyslí.“ Podstatný byl závěr jeho úvah: „Nečekám žádné ohromné světové katastrofy a velmi reálně počítám s existencí Rakouska.“[1] Jenže katastrofa přišla, dnes se jí říká 1. světová válka – a s ní se nově otevřela otázka státnosti Čechů a Slováků. Nejlépe ze všech říšských poslanců se v nové situaci zorientoval právě Tomáš G. Masaryk.

Atmosféra na konci 1. světové války byla nakloněna právu národů na sebeurčení. Bolševická revoluce přinesla v listopadu roku 1917 *Dekret o míru*, který mluvil o právu na sebeurčení včetně oddělení se národa z většího státního celku. S tímto právem je spojován i [čtrnáctibodový mírový program amerického prezidenta Woodrowa Wilsona](#) z ledna 1918, ovšem text X. bodu zní dvojsmyslně: „Národům Rakousko-Uherska, jehož místo mezi národy přejeme si míti zachováno a zajištěno, budiž

dána co nejvolnější možností autonomního rozvoje.“[2] Kulturně-politická autonomie uvnitř habsburské monarchie, nebo státní samostatnost?

Povaha vítězství

Po celou válku Masaryk a jeho spolupracovníci přesvědčovali politiky Dohody o nutnosti dát českému státu samostatnost. Ve zcela konkrétní podobě jim kreslili jak jeho politicko-vojenský význam v zápase s Německem a pangermánstvím obecně, tak i jeho obyvatelstvo a území. I proto je podpis představitelů Československa na všech pařížských dohodách, které vymezily hranice tohoto státu: Versailleské, Saintgermainské a Trianonské smlouvě. V anglickém i francouzském originálu těchto úmluv se ovšem mluví o „Česko-Slovenském státě“, je použita pomlčka a velké „S“, oficiální překlad hovoří o „státu československém“. Podstatné ale je, že suverénní československý stát vznikl – jeho tvar i etnické složení ale neodpovídaly ani právu národů na sebeurčení, ani historickému státnímu právu.

Podle [preambule Ústavy z roku 1920](#) Československo utvořil „národ Československý, chtějící upevniti dokonalou jednotu národa, zavésti spravedlivé řády v republice, zajistit pokojný rozvoj domoviny československé“. Jenže tento „československý národ“ byly dva národy – přibližně šestimilionový český a dvoumilionový slovenský. Pak tu ještě žily více než tři miliony Němců, téměř 800 tisíc Maďarů, skoro 500 tisíc Rusínů a další etnika. Mnozí z příslušníků těchto skupin nevnímali nový stát jako výraz práva národů na sebeurčení. A nejen to. Jestliže většinu hranic Čech a Moravy bylo možné pokládat za výraz historického státního práva (samozřejmě bez utrženého Horního Slezska a Lužice), jižní a východní hranice Slovenska měla jinou charakteristiku. V Uhersku záměrně nebyly rýsovány administrativní hranice, které by ukazovaly etnické rozhraní – jižní hranici Slovenska bylo nutné nějak zkonstruovat. V okamžiku, kdy v Paříži převládl strach z Maďarské republiky rad, rozhodly vítězné mocnosti o podobě Maďarské republiky a za jejími hranicemi nechaly téměř třetinu etnických Maďarů. Jižní hranice Slovenska není ani etnická, ani historická – je strategická. O Podkarpatské Rusi nemluvě.

O mocenské rovnováze

Mezinárodní právo je tvořeno mezistátními politickými dohodami. Ty se zakládají především na nalezení společného jmenovatele zájmů velmocí. Po 1. světové válce se při sepisování mírových smluv představa udržení dosažených výhod vítězných velmocí opírala o

- zájem Francie mít v týlu Německa silné spojence;
- zájem Velké Británie oddělit pásmem malých států Německo a Rusko, protože, jak napsal Halford Mackinder, jeden ze zakladatelů anglosaské geopolitiky a poradce britské delegace v Paříži: „Kdo vládne východní Evropě, ovládá Heartland; kdo vládne Heartlandu, ovládá Světový ostrov; kdo vládne Světovému ostrovu, ovládá svět“.[3]

Prvorepublikové Československo nevzniklo pouze jako ztělesnění vlastenecké ideje, ale též jako specifický výraz průsečíku zájmů mocností. Když Francie a Velká Británie v následujících dvou dekádách zesláblly a nebyly schopny hájit své zájmy, československá státní idea se začala bortit. Byla podepsána mnichovská dohoda, která sebrala českým zemím pohraničí, a vídeňská arbitráž, která ukrojila jih Slovenska. Česká i slovenská státnost umíraly. Tehdejší idea Slovenského státu, která se někomu zdála náhradou, byla falešná od samotného počátku: jestliže vítězství spojenců znamenalo zánik klerofašistického státu, pak vítězství rasismem ovládaného nacistického Německa by jistě vedlo k zániku malého slovanského státu ve střední Evropě.

Zánik 1. republiky

Zakladatelé 1. republiky dobře věděli, že přežití malého národního státu ve střední Evropě je velmi problematické. Někteří vlivní sociální demokraté, například Bohumil Šmeral, si nepřáli rozbití Rakousko-Uherska, protože budoucnost viděli v jednotné socialistické Evropě a Rakousko-Uhersko vnímali jako organizační předstupeň. Jiní, především první československý premiér Karel Kramář, zformovali projekt slovanské říše v čele s Ruskem. Pro ni dokonce Kramář vypracoval návrh ústavy.[4] Tomáš G. Masaryk, Edvard Beneš a jejich druzi hledali řešení v pevných spojeneckých svazcích, a to na všech azimutech. Jak psal Masaryk v knize *Nová Evropa* (původně vydané v Londýně roku 1918), Polsko, Československo a Jugoslávie měly být v „nastávající nové demokratické době přirozenou hrází proti německému náporu na východ“.[5] Poté, kdy se sovětské Rusko ideově i prostorově vzdálilo, zbyla proti německému revizionismu Francie a Velká Británie a vůči maďarskému revizionismu státy Malé dohody. Jak se ale měnil poměr sil mezi západními spojenci a ekonomicky dynamičtější Německem, zájmy Paříže a Londýna se měnily také. Rovnováha v Evropě se vychýlila a pohřbila ideu samostatného a jednotného Československa.

Masaryk představil světu českou otázku jako základ řešení problémů Evropy. Ve skutečnosti však bylo a je hledání odpovědi na českou i slovenskou otázku jen vedlejším produktem utváření rovnováhy mezi velmocemi. To ale František Palacký, Ludovít Štúr, ale i Tomáš G. Masaryk, Edvard Beneš či Milan Hodža chápali: byli to lidé s mimořádným, dnes v Česku a na Slovenku vzácným, porozuměním pro význam a aktuální podobu mocenské rovnováhy. Sám Masaryk v březnu 1933, tedy těsně po příchodu Hitlera k moci, tvrdil, že kdyby byl mladý, udělal by vše, co je v jeho silách, aby „pomohl k proniknutí myšlenky vytvoření spojených států evropských“.[6] V rovině ideálu ovšem dával na začátku 20. století přednost světovému státu jako „mezinárodní nenucené organizaci svéprávných kulturních národů“.[7]

Budoucnost naší státnosti

Žádná státní idea nepřežije, když není schopna opřít se o výhodnou mocenskou rovnováhu. Protože malé státy mají velmi omezené možnosti regionální i globální rozložení sil ovlivnit, musejí spoléhat na náhodu či se schovat pod nějakou širší střechu. Stalo se tak ve chvíli, kdy se Osmané blížili do střední Evropy a vznikla habsburská říše. První republika chtěla mít rovnoprávné spojence, ti se však časem ukázali jako nespolehliví. Po 2. světové válce se zajištění suverenity vyhledávalo v rámci sovětského bloku, dnes pomocí dvojího propojení s bruselskými nadnárodními institucemi. Každé takovéto propojení – ať již v podobě austroslavismu, socialistického společenství či v rámci EU/NATO – představuje ovšem omezení ideální podoby suverenity.

Počátek novodobé české i slovenské státnosti je nutné hledat na bojištích a v diplomatických salonech 1. a 2. světové války. Obdobně zásadní vliv jako válečná vítězství měl ale na českou i slovenskou státnost i vývoj válečným vítězstvím zformované mocenské rovnováhy. Její proměny ukázaly meze suverenity malého národního státu jak v době mnichovské zrady, tak i v srpnu 1968, ale i v listopadu 1989. Zánik SSSR nepohřbil jen Sovětský svaz samotný, ale i další dva státy se slovanským etnickým jádrem – Jugoslávií a Československo. I když rozdělení Česko-Slovenska bylo více přáním části politických elit než národů samotných, je třeba architektům tohoto dělení vzdát hold: nenásilný způsob štěpení jedné vlasti na dvě proběhl ve světě nebyvalým kulturním způsobem. Jenže vznikly dvě malé země, které lze charakterizovat jako „geopolitické minimum státnosti“. Jakákoliv dramatictější změna mocenské rovnováhy v Evropě jim opět ukáže proměnlivost prioritních zájmů spojeneckých mocností. A myslet si, že dějiny už skončily, protože nám daný stav vyhovuje, znamená nepochopit geopolitický odkaz 28. října 1918.

Poznámky:

- [1] Masaryk, Tomáš G.: *Česká otázka*. Praha: Svoboda 1990, s. 104, 136 a 233.
- [2] VESELÝ, Zdeněk: *Dějiny mezinárodních vztahů*. 2. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 211.
- [3] MACKINDER, Halford J.: *Democratic Ideals and Reality*. New York: W. W. Norton and Co., 1962, s. 150.
- [4] Viz GALANDAUER, Jan: *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy*. Praha: Svoboda, 1988, s. 247-250 (příloha).
- [5] Masaryk, Tomáš G.: *Nová Evropa. Stanovisko Slovanské*. Praha: Nakl. G. Dubského, 1920, s. 184.
- [6] Citováno podle OPAT, Jaroslav: *T. G. Masaryk. Evropan. Světoobčan*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1999, s. 37 a 38.
- [7] Masaryk, Tomáš G.: *Ideály humanitní*. Praha: 1990, s. 12.

Autor: Oskar Krejčí

Zdroj: <http://casopisargument.cz>